

Εντοπίζοντας την αρχαία Ελλάδα: οι Ευρωπαίοι και η ανάδυση μιας νέας χώρας κατά τους νεότερους χρόνους

ΝΑΣΙΑ ΓΙΑΚΩΒΑΚΗ*

ΟΤΑΝ ο J.A. Buchon -πρώτος εκδότης του *Χρονικού του Μορέως* και παθιασμένος πρωτεργάτης της μελέτης της Φραγκοκρατίας στις ελληνικές περιοχές- τον ίδιο χρόνο που θα ταξίδευε στην Ελλάδα αναζητώντας τα ίχνη των Φράγκων προγόνων του στην ελληνική γη, έγραφε: «πώς, αλήθεια, κανείς να πάρει την απόφαση να μελετήσει στην Ελλάδα κάτι άλλο εκτός από την ίδια την Ελλάδα; Πώς, υπό την παρουσία τόσοσων καλλιτεχνικών αριστουργημάτων, να καταδικάσει κανείς τον εαυτό του στην εξερεύνηση χονδροειδών ερειπίων εκκλησιών, μοναστηριών και κάστρων φράγκικων του 13ου αιώνα;»¹ κατέγραφε μία εμπειρία, η οποία ήταν δεσμευμένη από μια αναπαράσταση του ελληνικού χώρου εντελώς διαφορετική από εκείνην του συμπατριώτη του Du Loir, ο οποίος -προλογίζοντας την αφήγηση του δικού του ταξιδιού- έγραφε: «η Ελλάδα έχει εκπέσει σε μία κατάσταση τόσο αξιοθρήνητη, που την αναζητούμε μέσα σε αυτήν την ίδια, και με δυσκολία μπορούμε να την αναγνωρίσουμε»². Η διαφορά, βέβαια, εξηγείται από τις χρονολογίες: το 1840 -όταν γράφει ο Buchon- η Ελλάδα αποτελεί έναν αυτονόητο, παρόντα χώρο, το 1640 -κατά την επίσκεψη του Du Loir- η Ελλάδα απουσιάζει από το ίδιο της το έδαφος.

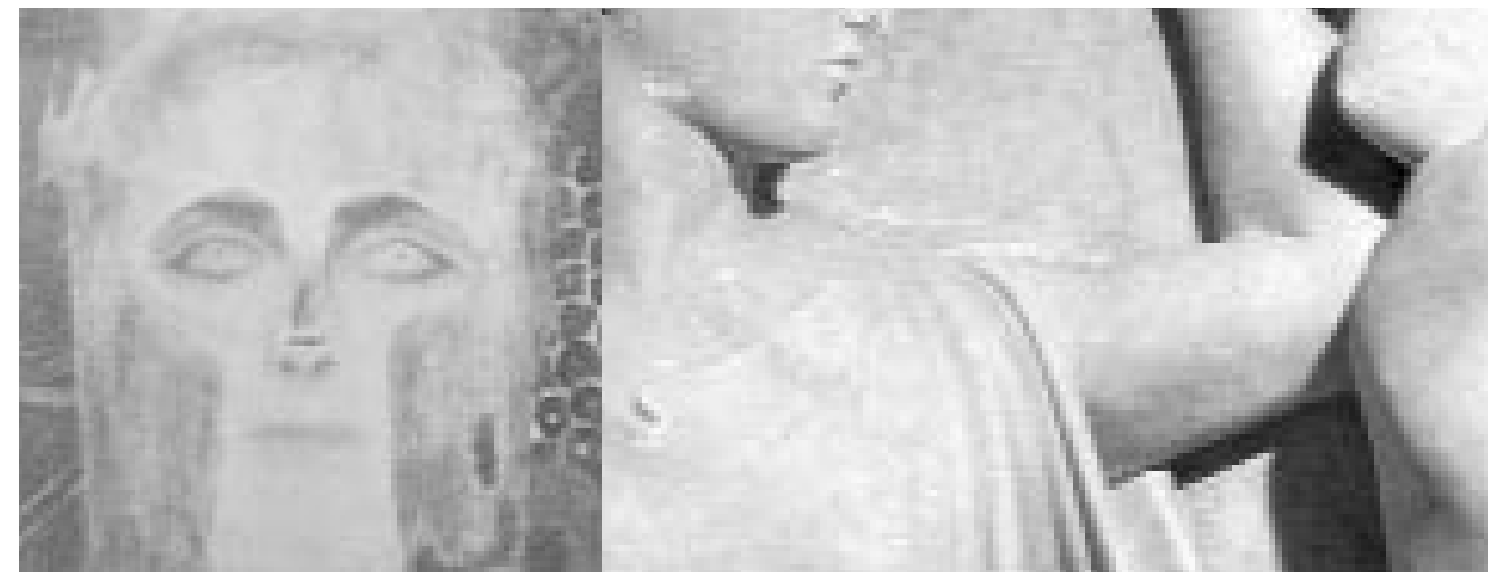
Ανάμεσα σε αυτές τις δύο ακραίες χρονολογίες, 1640-1840, συντελείται μια πλήρης μεταμόρφωση του ελληνικού χώρου στο επίπεδο των αναπαράστασεων. Ανάμεσα στις δύο αυτές χρονολογίες ξετυλίγεται η ιστορία της δυναμικής και επιτυχέστατης επιχείρησης εντοπισμού της Ελλάδας από τους Ευρωπαίους. Ο Du Loir κατά κάποιο τρόπο την προαναγγέλλει, έστω και αρνητικά (επισημαίνοντας το κενό ζητάει έμμεσα να καλυφθεί), ο Buchon ομολογεί την παντοδυναμία της νέας αναπαράστασης που πλέον έχει εκλάβει τη θέση αντικειμενικής αλήθειας: η Ελλάδα είναι τόσο υπαρκτή που φαντάζει παράλογο να την αγνοήσεις. Ο Du Loir προσπαθεί να την εντοπίσει, ο Buchon διαπιστώνει πόσο δύσκολο είναι να την εκτοπίσει.

Σε ποια Ελλάδα αναφέρονται και οι δύο είναι προφανές: στη μία και μόνη Ελλάδα, την αρχαία. Κάθε τι που συνέβη επί

του εδάφους της μετά την πτώση, το τέλος του αρχαίου κόσμου γίνεται αντιληπτό ως ξένο προς την ίδια. Σε μια εποχή κατά την οποία επιχειρείται η ένταξη της περιοχής αυτής στο σύγχρονο γεωγραφικό ορίζοντα, στην άμεση εμπειρία του τόπου, η λέξη Ελλάδα φαίνεται να ταλαιπωρείται από την ταυτολογία: η Ελλάδα πρέπει να αναζητηθεί επί της Ελλάδος. Πώς να μελετήσεις στην Ελλάδα άλλο από την Ελλάδα; Ποιες είναι αυτές οι δύο Ελλάδες; Από τη μια, «Ελλάδα» είναι μία γεωγραφική περιοχή επί της οποίας κατά τον ιστορικό χρόνο, στο διάβα των αιώνων, συμβαίνουν όσα συμβαίνουν, από την άλλη, Ελλάδα είναι ένας αρχαίος πολιτισμός. Η ταυτολογία προσδιορίζει τη μεταμόρφωση του φυσικού χώρου σε χώρο ιστορικό και πολιτιστικό. Προϋπόθεση, ασφαλώς, για μια τέτοια εξέλιξη είναι η ευχέρεια να αντιμετωπίζεται η αρχαία Ελλάδα ως ευδιάκριτη και θετικά αξιοδοτημένη ιστορική εποχή. Μια τέτοια ευχέρεια στο δεύτερο μισό του 17ου αιώνα φαίνεται πλέον να είναι διαθέσιμη για όσους, όλο και πιο συχνά, αυτοαποκαλούνται Ευρωπαίοι. Αυτή η όψη του πράγματος, μια όψη πιο περίπλοκη από την καθιερωμένη απλούστευση που βλέπει στην Αναγέννηση την «αναβίωση της αρχαίας Ελλάδας», δεν μας απασχολεί εδώ. Η ιστορία αυτής της μεταμόρφωσης, ή ορθότερα της διαδικασίας μετατροπής της Ελλάδας σε τόπο, σε φυσική παρουσία, είναι αποτέλεσμα μίας αρκετά γνωστής δραστηριότητας, της ευρωπαϊκής ενασχόλησης με τον ελληνικό χώρο, που συμπυκνωμένα μπορεί να ονομαστεί «ταξίδι στην Ελλάδα». Ο Du Loir είναι, ίσως, ο τελευταίος, εκ Δυσμών προερχόμενος, που φτάνει στην Ελλάδα και δεν τη βλέπει. Όπως ο ίδιος δηλώνει σχετικά με την Αθήνα: «Σας ομολογώ ότι όταν πλησίαζα, ένοιωσα να συγκινοίμαι από ένα είδος σεβασμού, αλλά φτάνοντας δεν είδα αρχικά τίποτε που να με κάνει να πιστέψω ότι έμπαινα σε αυτήν την υπέροχη Πόλη...»³. Από την άλλη, είναι από τους πρώτους που την επισκέπτονται συνειδητά γι' αυτό που άλλοτε ήταν.

Η μεγάλη αλλαγή στη σχέση των Ευρωπαίων με τον ελληνικό χώρο γίνεται γύρω στο 1670, όταν μέσα σε λιγότερο από πέντε χρόνια εμφανίζεται ένας όχι ευκαταφρόνητος αριθμός δημοσιεύσεων για την πόλη των Αθηνών. Ανάμεσα σε αυτά

ένα βιβλίο ξεχωρίζει για την ποιότητά του, το *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant* του Jacob Spon⁴. Η περίπτωση του Spon είναι γνωστή. Πρόκειται για έναν Λυονέζο γιατρό, λαμπρό αρχαιοδίφη υψηλής συγκρότησης, ο οποίος θέτει τις βάσεις της σύγχρονης περιγραφής του ελληνικού χώρου: επιτόπια έρευνα, χρήση των αρχαίων πηγών, πρώτα από όλα του Πausania, υπέρβαση του ορίου των γραπτών πηγών και έλεγχός τους με άλλα τεκμήρια. Στο πρόσωπο του Spon, λόγω της κατάλληλης συγκρότησης, της ειδικευμένης τεχνικής ματιάς που φέρνει, το αιτούμενο να «αποκατασταθεί» -να αναγνωρισθεί, να ταυτιστεί και να διερευνηθεί δηλαδή ο ιστορικός χώρος δράσης των αρχαίων Ελλήνων- βρίσκει τον κατάλληλο πρωτεργάτη. Έτσι εγκαινιάζεται μία

σειρά εξερευνητικών αποστολών, οι οποίες «ανακαλύπτουν», όχι την «παρθένα» γη του Νέου Κόσμου, αλλά την (αρχαία) Ελλάδα, την πιο αγαπητή για την Ευρώπη χώρα του Παλαιού Κόσμου. Στη συνέχεια αυτό το εγχείρημα κλιμακώνεται καθόλη τη διάρκεια του 18ου αι, αλλά και στις δύο πρώτες δεκαετίες του 19ου, μέχρι δηλαδή την εθνική επανάσταση των Ελλήνων, ενώ παράλληλα διευρύνεται από νέες ειδικότητες, κατά πολύ ανανεωνόμενες, ή και πρωτοεμφανιζόμενες, ως προς τις τεχνικές και τον εννοιολογικό εξοπλισμό: τη βοτανική και τη φυσιολογία, την αρχιτεκτονική, την τοπογραφία, την ιστορική γεωγραφία, την αρχαιολογία. Σε αυτήν την αναδρομή περιοριστήκαμε σε ειδικότητες που συνδέονται στενά με τον ίδιο το χώρο και την περιγραφή του από διαφορετικές σκοπιές.

Αυτό το εγχείρημα, όπως ενδεικτικά σκιαγραφήθηκε παραπάνω, δείχνει προς έναν πολύ σαφή δρόμο μέσω του οποίου η Ελλάδα γίνεται ορατή. Η αποκατάσταση του αρχαίου χώρου, η παλινρόθωση μέσω των όποιων δυνατών από το τρέχον ευρωπαϊκό οπλοστάσιο εντοπίσιμων ιχνών της αρχαίας Ελλάδας, αποτελεί αναμφίβολα τη βασική λειτουργία της νέας ταξιδιωτικής παράδοσης που δημιουργείται. Η αρχαία

Ελλάδα, που ανασυγκροτείται μέσα από το ταξίδι, είναι -αν επιτρέπεται το οξύμωρο- μια «Νέα Αρχαία Ελλάδα», νέα κατά το ότι είναι η αρχαία Ελλάδα «στην παρούσα της κατάσταση», αλλά ταυτοχρόνως μία Ελλάδα «επιστημονική», της οποίας η ύπαρξη έχει ελεγχθεί από την έγκυρη αυτοψία, διασταυρωθεί με τις αρχαίες πηγές, μετρηθεί με τις νέες τεχνικές, καταταχθεί με τα νέα ταξινομικά συστήματα. Ο ελληνικός τόπος γίνεται έτσι μέρος της γνώσης, της έγκυρης και εξακριβωμένης γνώσης των Νεοτέρων, των Ευρωπαίων. Ο τόπος επί του οποίου οι Ευρωπαίοι είναι σε θέση να εντοπίσουν την αρχαία, γίνεται η Νέα Ελλάδα που αναδύεται τώρα ως η χώρα στην αληθινή της εκδοχή. Μέσα από το καινοτόμο αυτό έργο αναδεικνύεται πλέον η «ελληνική γη» σε ένα προ-

νομικό έδαφος εφαρμογής και άντλησης πληροφοριών για την αρχαία Ελλάδα. Δεν ενδιαφερόμαστε εδώ να παρουσιάσουμε την πρόοδο της γνώσης για τον ελληνικό χώρο, ούτε για τις ψυχικές επενδύσεις που τη συνοδεύουν. Αρκεί να διαπιστώσουμε ότι αυτή η διάσταση υπάρχει και κλιμακώνεται. Όπως επίσης ότι αυτή η διάσταση (η «επιστημονική») αποτυπώνει μία βασική συνιστώσα της Αρχαίας Ελλάδας, όπως την αντιλαμβάνεται ο ευρωπαϊκός 18ος αιώνας.

Μέσα από τις αλληπάλληλες αναζητήσεις των πόλεων, των μνημείων, της χλωρίδας, των ορέων και των ποταμών, μέσα από τα αλληπάλληλα δρομολόγια των ταξιδιωτών στο εσωτερικό της, η Ελλάδα γίνεται πλέον αντιληπτή ως μία χώρα, η οποία βεβαίως ορίζεται με βάση την αρχαία της ιστορία. Η αρχαία Ελλάδα υπό αναζήτηση από τα τέλη του 17ου αιώνα και εξής συγκροτεί τη Νέα Ελλάδα ως μία ορατή και ευδιάκριτη χώρα. Ο χώρος γίνεται «χώρα». Μέσα από τη διαδικασία του ταξιδιού και των περιγραφών τις οποίες παράγει, η Ελλάδα εντάσσεται στη σύγχρονη γεωγραφική συνείδηση, αναγνωρίζεται ως ένας από τους τόπους -μία από τις χώρες- του παγκόσμιου χώρου. Πράγματι, η ευρωπαϊκή δραστηριότητα περί την Ελλάδα, ανεξάρτητα σχεδόν από τον αρχαίο της προσανατολι-

* Το κείμενο αποτελεί ανακοίνωση που έγινε στο διεθνές συμπόσιο «Τα όρια της αρχαίας κληρονομιάς. Η διαχείριση της αρχαιότητας από τον νεότερο ελληνισμό» (Ρέθυμνο, 30 Οκτωβρίου-3 Νοεμβρίου 1996).

σιμό, εμπιερύχει ένα νέο και αυτοτελώς σημαντικό στοιχείο: ορίζει, ενοποιεί και διακρίνει ένα τμήμα της Οθωμανικής επικράτειας και αρχίζει να το διαχειρίζεται αυτοτελώς.

Ήδη ο πυρήνας της νέας αναπαράστασης έχει επισημανθεί: δεν είναι απλώς η ταύτιση του αρχαίου χώρου που συντελείται, δεν είναι απλώς η αποκατάσταση της αρχαίας Ελλάδας επί του εδάφους των δυτικών επαρχιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας: είναι η έννοια της χώρας που μετράει. Και για να κατανοηθεί πλήρως η καινοτομία, που η θέαση της Ελλάδας ως χώρας επιφέρει, οφείλουμε να τονίσουμε –χωρίς εδώ να επεκταθούμε– ότι αυτή η νέα αναπαράσταση δεν αναπτύσσεται εκ του μηδενός, δεν αποτελεί απλή μετακίνηση από την άγνοια στη γνώση, αλλά διαδέχεται μία προηγούμενη και διαφορετική σύλληψη του χώρου. Αρκεί να υπενθυμιστεί ότι, τουλάχιστον κατά την αμέσως προηγούμενη περίοδο του περιηγητισμού, η εν λόγω περιοχή υπάγεται μέσα στο ευρύτερο σύνολο, που οι εκ Δυσμών προερχόμενοι ταξιδιώτες αντιλαμβάνονται ήδη από το 16ο αιώνα ως Ανατολή (Ανατολή στην εκδοχή του Levant): ένα χώρο, ο οποίος θεωρείται και ενοποιείται από την ευρωπαϊκή/χριστιανική ματιά ως ο κόσμος του Ισλάμ ή των Τούρκων, ή ακόμη και των υπόδουλων χριστιανικών χωρών. Αυτός ο χώρος αναπαρίσταται μέσα από τα περιηγητικά κείμενα που γεννάει το ταξίδι στην Ανατολή (και η τυπογραφία), και το οποίο ήταν οργανωμένο γύρω από τον δίδυμο προορισμό Κωνσταντινούπολη - Ιερουσαλήμ, δεν είχε δηλαδή πλήρως χειραφετηθεί από τη σκιά της παλαιότερης ταξιδιωτικής παράδοσης των Προσκυνημάτων.

Πώς ορίζεται όμως αυτή η Νέα Αρχαία Ελλάδα, που αναδύεται μέσα από την ευρωπαϊκή περιήγηση; Πώς γίνεται αντιληπτή αυτή η νέα χώρα που συγκροτείται στο επίπεδο των αναπαραστάσεων;

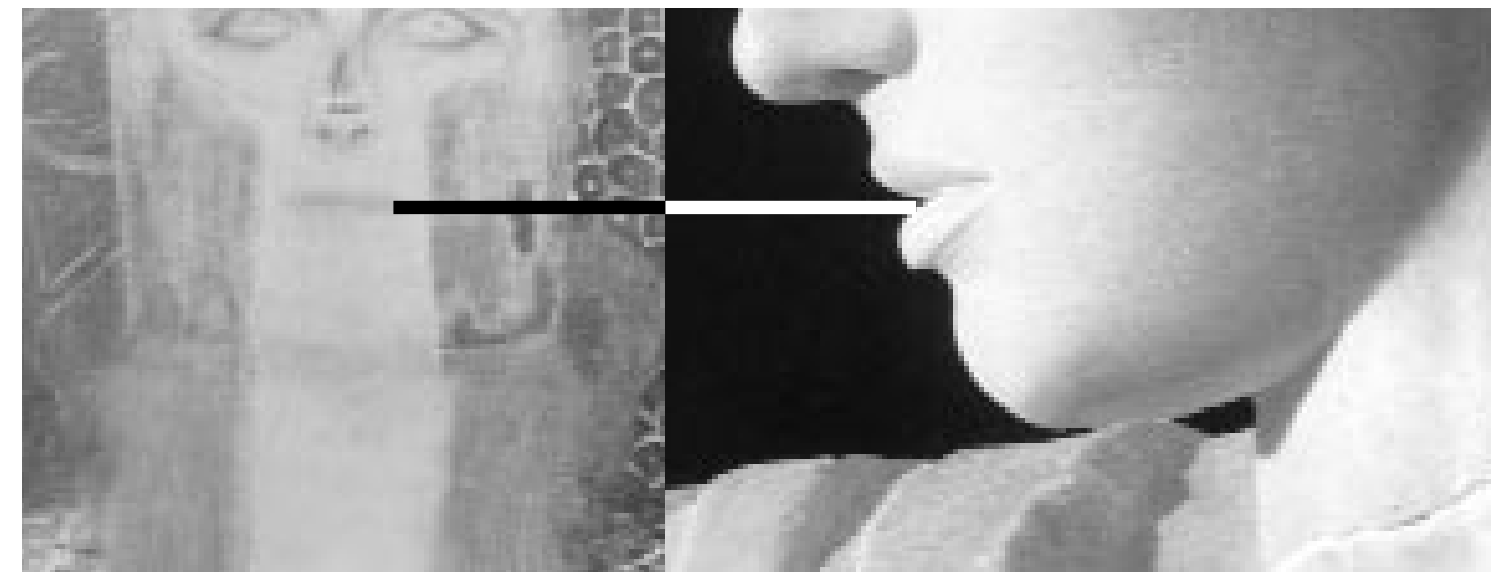
Στην Ελλάδα των Ευρωπαίων ταξιδιωτών, ιδρυτική θέση κατέχει πρώτα από όλα η πόλη των Αθηνών. Μέσα από την επίσκεψη και περιγραφή των Αθηνών εγκαίνιαζεται το ταξίδι στην Ελλάδα, μέσα από την ανάδειξη των Αθηνών σε νέο προορισμό και σταθμό της ευρωπαϊκής περιήγησης, δηλαδή σε νέο πόλο της περιοχής. Η Αθήνα λειτουργεί εξ αρχής ως κέντρο βάρους και οργανώτρια αρχή του νέου χώρου, της Νέας Αρχαίας Ελλάδας. Ο εντοπισμός της, που παίρνει τα χαρακτηριστικά μιας «ανακάλυψης», ανασύρει ταυτόχρονα στην επιφάνεια την ευρύτερη χώρα Ελλάδα.

Έχει ξεχωριστή σημασία ότι η Αθήνα στο πρώτο ευρωπαϊκό κείμενο, στο οποίο περιγράφεται «όπως σήμερα είναι», προσδιορίζεται εξ αρχής ως «αρχαία πρωτεύουσα της Ελλάδας» και ως «πόλη χτισμένη πριν 3400 χρόνια». Πρόκειται για την περιγραφή των Αθηνών από τον ιησοϋίτη ιεραπόστολο J. P. Babin. Τη φροντίδα της έκδοσης αναλαμβάνει το 1674 ο J. Spon και εκείνος της δίνει και τον τίτλο: *Relation de l'état Présent de la Ville d'Athènes, Ancienne Capitale de la Grèce, Batie depuis 3400 ans*⁵. Πίσω από αυτήν την αιφνίδια αναγόρευση της Αθήνας σε αρχαία πρωτεύουσα της Ελλά-

δας -ανακρίβεια που για έναν αρχαιοδίφη της κλάσης του Spon εντυπωσιάζει- οφείλουμε να αναγνωρίσουμε μία πρόσληψη του χώρου, ορθότερα μια προβολή, η οποία στηρίζεται στη σύγχρονη του ευρωπαϊκή εμπειρία των εθνικών κρατών. Για μια τέτοια ανάγνωση πρέπει, πρώτα από όλα, να ακούσουμε στον όρο «capitale», που χρησιμοποιεί ο Spon, μια λέξη σχετικά καινούργια για την εποχή: στα γαλλικά η χρήση της λέξης capitale ως ουσιαστικό πρωτοεμφανίζεται μόλις τον 17ο αιώνα⁶. Πράγματι, όπως και η ιστορία της ίδιας της λέξης υποδηλώνει, έχουμε να κάνουμε με την ανάδυση μιας νέας έννοιας. Είμαστε στην εποχή, τον 17ο αιώνα, κατά την οποία σταθεροποιούνται και παγιώνονται τα κράτη. Στην εποχή κατά την οποία ο νεότερος κόσμος μετασχηματίζεται από έναν πολιτισμό των πόλεων, σε έναν πολιτισμό «εδαφικό», «εθνικό», για να θυμηθούμε την έκφραση του Braudel⁷. Μέσα από την αλλαγή αυτή γίνεται και το πέρασμα από τις συχνά μετακινούμενες «βασιλικές καθέδρες» στις «πρωτεύουσες», και οι πρωτεύουσες αναδεικνύονται σε μία νέα και ιδιαίτερη κατηγορία πόλεων: «αυτό που είναι η κεφαλή για το σώμα, το κέντρο για την περιφέρεια, ο πρίγκιπας για τους υπηκόους, αυτό είναι, ή πρέπει να είναι, η πρωτεύουσα για το Κράτος». Ετσι προσδιορίζεται η αποστολή των πρωτευουσών στο πρώτο θεωρητικό σύγγραμμα περί αυτών. Το βιβλίο *La Metropolitée, ou de l'établissement des villes capitales* του Alexandre Le Maître εκδίδεται στο Άμστερνταμ το 1682 -λίγα μόλις χρόνια, δηλαδή, μετά το έργο του Spon περί Αθηνών. Η πρωτεύουσα λοιπόν, έννοια νεοτερική, προϊόν νεοτερικών διεργασιών γίνεται κάτι σαν επιτομή, καθρέφτης ενός Κράτους, μιας χώρας. Όπως το λέει και πάλι ο Le Maître, «μέσω αυτής αναγνωρίζεται η αξία και η δύναμη μιας χώρας»⁸. Το όλο έργο του Spon, από τη σύλληψη ως την εκτέλεσή του, από την επιμέλεια της έκδοσης του χειρογράφου του Babin το 1674 ως το δικό του ταξίδι το 1675-6 και τη συγγραφή της πρώτης συστηματικής περιγραφής της Ελλάδας το 1678 έχει αυτόν το χαρακτήρα και ίσως αυτή η διάσταση είναι εξίσου σημαντική με τα ευρήματα των επιτοπίων ερευνών του, τις ταυτίσεις των μνημείων των Αθηνών και άλλων αρχαίων τοποθεσιών.

Ως συστηματική και βαρύνουσα κρίση, σύμφωνα με τα αξιολογικά κριτήρια της εποχής περί των πόλεων, χρειάζεται ωστόσο να διαβάσουμε και το δεύτερο προσδιορισμό της Αθήνας στον τίτλο της έκδοσης του Babin από τον Spon: «χτισμένη πριν 3400 χρόνια». Τη σημασία της πληροφορίας επεξηγεί ο ίδιος στη «Σύνοψη της Ιστορίας των Αθηνών»: «Αυτή η πόλη είναι τόσο παλαιά, που δύσκολα βρίσκεται στον κόσμο άλλη, που να μπορεί να συγκριθεί μαζί της σε αρχαιότητα»⁹. Λαμβάνοντας υπόψη την αξία που αποδίδεται στην αρχαιότητα των πόλεων μέχρι και τον 17ο αιώνα¹⁰, γίνεται εμφανές ότι η Αθήνα –εκ των προτέρων, πριν ακόμη περιγραφεί διεξοδικά, πριν ακόμη καν ο Spon την επισκεφθεί– έχει ήδη τοποθετηθεί πολύ υψηλά στην ιεραρχική κλίμακα των πόλεων.

Η αρχαιότερη, λοιπόν, των πόλεων. Ποιες ιεραρχίες περί των πόλεων ανατρέπει μια τέτοια φράση; Εμμέσως πλιν σαφώς¹¹, η πόλη που βάλλεται είναι η αιώνια πόλη, η Ρώμη. Και πράγματι η Ρώμη, το κύρος της Ρώμης, –και μέσω της νέας θέσης που καταλαμβάνει η Αθήνα στην ευρωπαϊκή συνείδηση– τίθεται υπό αμφισβήτηση. Η σύγκριση των μνημείων των δύο πόλεων αποτελεί ένα από τα σταθερά γνωρίσματα της περιγραφής των Αθηνών. Ξεκινά ήδη με τον Nointel, το Γάλλο πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη που επισκέπτεται την Αθήνα το 1674 («ξεπερνούν ακόμη και τα ωραιότερα ανάγλυφα και αγάλματα της Ρώμης»¹²). Ολοκληρώνεται με τους αρχιτέκτονες Stuart και Revett στα 1752 όταν πια, χωρίς ενδοιασμό, θα διακηρυχθεί –και πάλι πριν ακόμη τη δουν– η ανωτερότητα των Αθη-

νών έναντι της Ρώμης, καθώς η μεταξύ τους σχέση ως προς την τέχνη καθορίζεται πλέον ρητώς ως σχέση «πρωτοτύπου προς αντίγραφο», ενώ εξίσου κατηγορηματικά δηλώνουν για την Αθήνα ότι «δεν υπάρχει άλλο μέρος στην Ευρώπη, που να ερεθίζει περισσότερο την περιέργεια και την προσοχή των φιλότεχνων»¹³. Οι παραπάνω παρατηρήσεις δεν γίνονται για να περιγράψουμε την εξέλιξη του γούστου ή την παράλληλη εμφάνιση της δυνατότητας να διακρίνεται το ελληνικό από το ρωμαϊκό. Το μοτίβο της σύγκρισης δεν αφορά εξάλλου στενά την τέχνη, αλλά την ευρύτερη αξία των δύο πόλεων.

Γιατί ήδη, πριν από την εμφάνιση της Αθήνας στον ευρωπαϊκό ορίζοντα, η Ρώμη είχε προ πολλού προλάβει να νοιώσει τον κλονισμό της ισχύος της ως θρησκευτικού και πολιτιστικού κέντρου της Ευρώπης, όχι μόνο μέσα από την απώλεια της εκκλησιαστικής της εξουσίας στο βορρά και τον αντικληρικαλισμό που αρχίζει να εμφανίζεται από τον 17ο αιώνα. Η Ρώμη νοιώθει ωστόσο μια νέα πίεση, που κλιμακώνεται όλο και ιδιαιτέρως κατά τα αμέσως πριν από τις πρώτες περιγραφές των Αθηνών χρόνια, η οποία προέρχεται από την αυξανόμενη ισχύ και αίγλη του νέου ρόλου των πρωτευουσών: το Παρίσι και το Λονδίνο. Η μεταφορά αρχαιοτήτων από τις

μεγάλες συλλογές της Ρώμης μπορεί να μην υλοποιείται, αλλά επιδιώκεται και σχεδιάζεται, ιδίως από τον Λουδοβίκο τον ΙΔ'¹⁴. Οράματα άμιλλας με τη Ρώμη διαθέτει και ο Κάρολος Β'¹⁵, ενώ η συλλογή των Μεδίκων, εγκαταστημένη για αιώνες στη Ρώμη, αρχίζει εκείνα ακριβώς τα χρόνια να μεταφερέται προς την τοσκανική πρωτεύουσα¹⁶. Κατά τη δεκαετία του 1660 λαμβάνονται μεγάλες αποφάσεις σχεδόν ταυτόχρονα στις δύο ισχυρότερες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες σχετικά με τον πολεοδομικό τους ανασχεδιασμό και τίθεται σε εφαρμογή η επιδίωξη να ανταγωνιστούν και να υπερβούν όχι μόνο σε ισχύ, σε πληθυσμό και σε πλούτο αλλά και σε μνημειακότητα, και σε συγκέντρωση καλλιτεχνικών θησαυρών το κύρος, που έως τότε μονοπωλούσε η Ρώμη. Η αρχή

του Le Maître «ότι μέσω της πρωτεύουσας αναγνωρίζεται η αξία και η δύναμη μιας χώρας» εκφράζει μια πολιτική, την οποία έχει δει να εφαρμόζεται στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες πριν ο ίδιος την διατυπώσει (η ίδια δυναμική εξέλιξη θα οδηγήσει στην ίδρυση δύο ακόμη νέων ευρωπαϊκών πρωτευουσών τα αμέσως προερχόμενα χρόνια, το Βερολίνο και την Πετρούπολη). Ας συγκρατήσουμε επίσης ότι τότε, το 1666, ιδρύεται και η περίφημη Γαλλική Ακαδημία στη Ρώμη, με την οποία δημιουργείται ένας νέου τύπου μηχανισμός οικειοποίησης των καλλιτεχνικών θησαυρών της Ρώμης από την γαλλική πρωτεύουσα. Μέσα από αυτόν τον νέο θεσμό, αν δεν μεταφερθούν τα ίδια τα καλλιτεχνήματα, μπορεί πλέον να μεταφερθεί η τεχνογνωσία, ώστε να φτιαχτούν νέα και, γιατί όχι, καλύτερα έργα τέχνης. Εξάλλου, με αυτήν την αφορμή ας το υπενθυμίσουμε, βρισκόμαστε πολύ κοντά στην ατμόσφαιρα της περίφημης Διαμάχης των Αρχαίων και των Νεότερων, δηλαδή της επικράτησης των Νεότερων.

Η αιφνίδια ανάδυση της Αθήνας στον ευρωπαϊκό ορίζοντα γύρω στα 1670 δεν μπορεί παρά να συσχετιστεί με αυτές τις διεργασίες και ανακατατάξεις. Αναμφίβολα, βρισκόμαστε μπροστά σε ένα φαινόμενο γενικότερης επαναξιολόγησης -

και οι περιγραφές των Αθηνών το εκφράζουν αλλά συγχρόνως το ενισχύουν. Νέα και παλιά σύμβολα, νέες και παλιές πολιτιστικές αναφορές σε μιαν Ευρώπη που μετασχηματίζεται και επεκτείνεται, αυτό είναι που μετράει και δίνει στα φαινόμενα τη δυναμική τους.

Η στροφή προς την Αθήνα, η ένταση ανάμεσα στη Ρώμη και την Αθήνα, όπως προκύπτει το ίδιο διάστημα, απορρέει από τις μεγάλες ανακατατάξεις στην ευρωπαϊκή συνείδηση, που συντείνουν προς την επικράτηση του νεωτερικού πολιτισμού. Η Ρώμη, είτε ως η αυτοκρατορική πόλη, είτε ως έδρα της Παπικής εξουσίας είναι το σύμβολο της παλιάς ενότητας της Λατινικής Χριστιανοσύνης, ενός κόσμου που δεν υπάρχει πια. Η Αθήνα, ήδη από τη δεκαετία του 1670, τείνει προς τη θέση μιας νέας ιερής πόλης ενός εκκοσμιευμένου πλέον πολιτισμού, μιας Αθήνας που γίνεται η γενέθλια πόλη του (ευρωπαϊκού) πολιτισμού.

Νεωτερικά κράτη και πρωτεύουσες από τη μια, η Ευρώπη ως η νέα συνείδηση της ενότητας και της υπεροχής των Νεοτέρων από την άλλη, αυτό είναι το σκηνικό που σχηματίζεται όλο και σαφέστερα και μέσα από αυτό γεννιέται το ταξίδι στην Ελλάδα. Η Αθήνα, ως επιτομή, κέντρο της Ελλάδας αυτό είναι το πρώτο χαρακτηριστικό της Νέας Αρχαίας Ελλάδας, που σχηματίζεται με την ευρωπαϊκή περιήγηση. Ταυτόχρονα, η έμφαση στην Αθήνα λειτουργεί συμπυκνώνοντας την Ελλάδα στην Αθήνα και καθιστώντας την μια πόλη σύμβολο, αναφορά της νέας Ευρώπης.

Είτε έτσι, είτε αλλιώς -είτε η Αθήνα γίνεται δηλαδή η οργανώτρια αρχή για την αναπαράσταση της Ελλάδας ως χώρας, είτε η Αθήνα λειτουργεί αντί της Ελλάδας, ως συμπύκνωση της Ελλάδας για να αναδειχθεί στην πόλη σύμβολο και αναφορά της νέας Ευρώπης- το δεύτερο συστατικό χαρακτηριστικό της ανάδυσης του ελληνικού χώρου στο φαντασιακό κόσμο των Ευρωπαίων είναι η αναγνώρισή του ως τμήματος της ευρωπαϊκής ηπείρου. Ενμέρει το έχουμε κιόλας δει, η σύγκριση με τη Ρώμη σε αυτό το επίπεδο λειτουργεί. Και λέγοντας τμήμα ή χώρα της Ευρώπης, χρειάζεται να διευκρινίσουμε ότι τότε στο γύρισμα προς τον 18ο αιώνα η λέξη «Ευρώπη» έχει πλέον υπερβεί τη στενή γεωγραφική της σημασία και τείνει να προβάλλει πλέον με φυσικότητα ως δεσπύουσα έκφραση και αυτοπροσδιορισμός της νέας και εκκοσμιευμένης συνείδησης υπεροχής των Νεοτέρων. Η «Χριστιανοσύνη» αρχίζει να είναι πλέον ένας κόσμος ξεπερασμένος, μία λέξη που τείνει να αποτελεί αρχαϊσμό. Η ευρωπαϊκή ήπειρος θα ισοδυναμεί από εδώ και μπρος με τον τόπο του πολιτισμού, για να χρησιμοποιήσουμε τον όρο που ακριβώς ο 18ος αιώνας αργότερα θα επινοήσει, προκειμένου μεταξύ άλλων να διακρίνει την Ευρώπη από τις άλλες ηπείρους, από την άγρια κατάσταση και από τη βαρβαρότητα.

Η Ελλάδα εντοπιζόμενη, τοποθετούμενη «εν τόπω», φωτίζεται μέσα από τη νέα αυτή συνείδηση της ενότητας της ηπείρου, την ίδια όμως ώρα η παρουσία της κάνει την ήπειρο αυ-

τή σε χώρο και σε ιστορία πιο ορατή.

Αν ισχύει ότι το ταξίδι προς την Ελλάδα δεν νοείται χωρίς το πλήθος των άλλων ταξιδιών που εκκινούν από την Ευρώπη προς όλα τα μήκη και πλάτη της υφής, ότι δηλαδή δεν νοείται έξω από την νέα συνολική σύλληψη του παγκόσμιου χώρου, ιδωμένου και ιεραρχημένου με τα μέτρα των Νεοτέρων, των Ευρωπαίων, μια σύλληψη που οδηγεί και στην ανάδυση της ίδιας της Ευρώπης, από τη σκοπιά της Ελλάδας, από τη δική μας σκοπιά, ισχύει εξίσου ότι η Νέα Αρχαία Ελλάδα που «εντοπίζεται» συνιστά μια κρίσιμη πτυχή στην ιστορία της συγκρότησης -άθελά της σχεδόν, ερήμην των ίδιων των Ελλήνων αρχικά- του εθνικού χώρου των Ελλήνων. Χωρίς εθνικό χώρο συγκροτείται εθνική συνείδηση; Ίσως η μεγαλύτερη συμβολή της ευρωπαϊκής διαμεσολάβησης στη διαχείριση της αρχαιότητας από το νεότερο ελληνισμό βρίσκεται εδώ: στην ανάδειξη ενός ελληνικού εθνικού χώρου, στην προσγείωση της «Ελλάδας» στο έδαφος μιας επικείμενης επικράτειας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. J.A. Buchon, *Recherches et Matériaux pour servir à une histoire de la domination Française en Orient*, Παρίσι 1840, σ. 3.
2. Du Loir, *Le voyage de sieur du Loir ...*, Παρίσι 1654, σ. 5. Το ταξίδι του Du Loir στην Ανατολή γίνεται κατά τα έτη 1639-41.
3. ό.π., σ. 309.
4. 3 τ., Λυών 1678.
5. Λυών 1674. Το κυρίως κείμενο του Babin συμπληρώνεται από «μία σύνοψη της Ιστορίας και των Αρχαιοτήτων της» που γράφει ο επιμελητής της J. Spon.
6. Jacqueline Picoche, *Dictionnaire Étymologique Du Français*, Le Robert, Παρίσι 1992.
7. Fernand Braudel, *Grammaire des Civilisations*, Παρίσι 1993, σ. 366.
8. Βλ. σχετικά Roger Chartier, «La capitale et la province» στο Georges Duby (επιμ.) *La France Urbaine*, τ. 3ος: *La ville classique de la Renaissance aux Revolutions*, Παρίσι 1981, όπου και το παράθεμα του A. Le Maître, σ. 284.
9. Babin, ό.π., σ.111.
10. Bernard Lepetit, «L' évolution de la notion de ville d' après les tableaux et descriptions géographiques de la France (1650-1850)», *Urbi*, II, Δεκέμβριος 1979, σ. XCIX- CVII.
11. Η θέση της Ιερουσαλήμ, το ιδεατό κέντρο του κόσμου για τη Χριστιανοσύνη, ασφαλώς βάλλεται επίσης από αυτή τη νέα παρουσία της πόλης των Αθηνών. Το ταξίδι στην Ελλάδα, όπως έχει παραπάνω ειπωθεί, εμμέσως συναρτάται με την εξασθένηση της θέσης της Ιερουσαλήμ ως ταξιδιωτικού προορισμού των Ευρωπαίων. Αυτή τη διάσταση του ταξιδιού στην Ελλάδα δεν την παρακολουθούμε εδώ.
12. Βλ. την επιστολή της 17 Δεκεμβρίου 1674 του Nointel στο Albert Vandal, *L' Odyssée d' un ambassadeur: Les Voyages du Marquis de Nointel (1670-1680)*, Παρίσι 1900.
13. Οι διατυπώσεις αυτές περιλαμβάνονται στις περίφημες «Προτάσεις» που υποβάλλουν οι δύο Βρετανοί για τη χρηματοδότηση του ταξιδιού τους στην Αθήνα από τη Society of Dilettanti το 1751. Αναδημοσιεύονται στο Dora Wiebenson, *Sources of Greek Revival Architecture*, Λονδίνο 1969, σ. 77.
14. Francis Haskell, Nicholas Penny, *Taste and the Antique*, Νιού Χέβεν 1982, σ. 37-42.
15. Felix Barker, Peter Jackson, *London, 2000 years of a city and its people*, Λονδίνο 1974, σ. 138-150.
16. Francis Haskell, Nicholas Penny, ό.π., σ. 53-61.